

Sanherip Dönemi Kilikya İsyanları

Cilician Rebellions in Sennacherib Period

Mehmet KURT*

Öz

Kilikya; İnan, Mezopotamya, Mısır, Ege, Kıbrıs, Doğu Akdeniz ve Anadolu dünyalarını birbirine bağlayan konumuyla stratejik bir öneme sahip olmuştur. Bölgenin doğal liman olanakları, ormanları ve zengin maden kaynakları sebebiyle çevre devletler için daima bir cazibe merkezi oluşturduğu görülmüştür. Bu bağlamda Yeni Asur Devleti'nin Urartu ve Phryglerle yapmış olduğu mücadelelerde, Kilikya'nın savaş alanı haline gelmesi çok sayıda problemi beraberinde getirmiştir. Kilikya'nın tanımlanan bu özelliğini en iyi yansıtan gelişmelerden birisi, hiç şüphesiz, Sanherip dönemi isyanlarıdır. Bölgenin yerel yöneticileri olan Azitawadda ve Kirua'nın Asur yönetimine karşı çıkarttıkları isyanlar, Asur Devleti için Kilikya'nın stratejik önemini ve sosyo-ekonomik değerini bir kez daha ortaya koymuştur. Bölgenin politik yapısı ve yerel güçlerin bu politik teşkilatlanmadaki etkisini bütün açıklığıyla gözler önüne sermiş olan isyanlar, Asur'un Anadolu politikası için de belirleyici olmuştur. Öte yandan birbirinin devamı olduğu anlaşılan iki isyan da Kilikya'da bölgesel bir gücün kurulmak istendiğini ve yerel güçlerin etkinliğini göstermesi açısından büyük önem taşımaktadır. Zira bölgede yapılan filolojik inceleme ve analizler, yerel güçlerle daha büyük güçler arasındaki politik ilişkiler konusunda önemli sonuçlar ortaya koymuşlardır. İşte bu makalenin amacı, Sargonidler Devri Asur kaynakları ve yerli hiyeroglif yazıtlar ışığında, söz konusu isyanların, Asur için stratejik, askerî ve ekonomik önemini ortaya koymaktır. İsyanların sebep ve sonuçları üzerine yapılan değerlendirmelerle, aynı zamanda İ.Ö. VIII.-VII. yüzyılda Kilikya'nın politik durumu ve yerel güçlerin etkinliğine dikkat çekilmiş olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kilikya, *Que*, Sanherip, Azitawadda İsyanı, Kirua İsyanı, *Que* Yolu

---

* Yrd. Doç. Dr. Karamanođlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Abstract

Being located at a connection point between Iran, Mesopotamia, Egypt, Aegean, Cyprus, Eastern Mediterranean and Anatolia worlds, Cilicia had a strategic importance. Because of the natural harboring facilities, richness in forestry and rich mineral sources of the region, it had always been an attraction centre for the neighbouring states. In this regard, during the struggles of the New Assyrian State with the Urartians and Phrygs, Cilicia's becoming a battle field, brought many problems. One of the occasions that reflected this feature of Cilicia as described were doubtlessly the rebellions during the Sennacherib Period. The rebellions arisen by the local kings Azitawadda and Kirua against the Assyrian Rule, had shown the strategic importance and socio-economical value of Cilicia for the Assyrian State once more. The rebellions, having brought out the political structure and the effect of the local powers in this political organisation clearly, had been also determinative for the Assyrian politics on Anatolia. On the other hand, two more rebellions, which seems to be consecutive are also very important to show the efficiency of the local powers and that a local rule was objected in Cilicia. Because the philological researches and analyses in the region, had brought out important results about the political relations between the local powers and bigger ones. The objective of this article is to bring out strategic, military and economical importance of the rebellions fort he Assyrians under the light of the Assyrian resources from the Sargonids' Period and local hieroglyph inscriptions. Thus the attention will be drawn on the political conditions of Cilicia and the efficiency of the local powers during the centuries VIII.-VII. B.C. by the assesments on the causes and reslts of the rebellions.

Key Words: *Cilicia, Que, Sennacherib, Azitawadda Rebellion, Kirua Rebellion, Que Road.*

Antik kaynaklarda Kilikya olarak adlandırılan bölge; batıda Korakesion (Alanya)'dan başlayıp, doğuda Suriye Geçitleri (Syriai Pylai)'nde son bulan ve kuzeyden Toros dağlarıyla çevrilmiş sahadır¹. Kilikya, jeomorfolojik bakımdan birbirinden tamamen farklı iki bölümden oluşmuştur ki Asur kaynakları, bölgede Que ve Hilakku adında iki politik birlikten söz etmektedirler (Harita)². Lamos (Limonlu) Çayı'ndan Issos (Kinet Höyük)'a kadar uzanan ve antik yazarlarda Kilikya Pedias (Ovalık Kilikya) olarak adlandırılan doğu bölümü yani Çukurova için Asurlular, Que Hume adını kullanmışlardır. Başkentinin Adana olduğu anlaşılan, Que'nin doğu sınırlarının Amanos ve Antitorosların güney ilk uzantılarına kadar yayıldığı, gerek yerli yazıtlardan ve gerekse Asur kaynaklarından anlaşılmaktadır. Asur kral yıllıklarında Tarsus'un batı ve kuzey kısmında yer alması gereken

¹ Strabon, Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: XII-XIII-XIV), Çeviren: A. Pekman, İstanbul 2000, XII 1, 4; XIV 5, 2.

² Casabonne 2007, 57. Harita hazırlanırken Zoroğlu 1994a, 307'den yararlanılmıştır.

Hilakku adında bir bölgeden daha söz edilir ve genellikle Que ile birlikte anılır³. Nitekim Aramice HLK/KLK şeklinde yazılmış ismin, Hellenceye Kilikya olarak çevrilmiş olduğu ve Demir çağında Hilakku olarak geçen bölgeyi ifade ettiği düşünülmektedir⁴.

Sargonidler Devri (İ.Ö. 744-650) Tarihî Coğrafyası Işığında Kilikya İsyanlarının Sebeplerine Genel Bir Bakış

Asur kral yıllıklarından Sargonidler devrinde, Kilikya'nın tarihî coğrafyasının son derece karmaşık ve kafa karıştırıcı bir manzara arz ettiği anlaşılmaktadır. Çünkü söz konusu dönemde bölgede kontrolün sürekli el değiştirmesi sebebiyle sabit bir sınırdan söz etmek mümkün değildir. Asur'un Anadolu'nun büyük devletleriyle yapmış olduğu mücadelelerde, Kilikya'nın savaş alanı haline gelmiş olması, halledilmeyi bekleyen çok sayıda problemi beraberinde getirmiştir. II. Sargon'un hükümdarlığının sonlarında ortaya çıkan sorunların bir sonucu olarak Güney Anadolu, birçok entrikanın çevrildiği ve askerî faaliyetlerin sahnelendiği bir yer haline gelmiştir. Böyle bir tablonun imparatorluk içerisinde Kilikya'nın askerî ve politik fonksiyonunu artıracığı yadsınamaz bir gerçektir. Yeni Asur devleti, bu bölgede en güçlü siyasal rakipleri durumundaki Muşkilerin (Phrygler) ve Urartuların büyük zorlamalarıyla karşılaşmış olmalıdırlar. Zira Asurlular gibi temel hedefleri Akdeniz ticaretini ele geçirmek olan bu devletler, devamlı olarak siyasî entrikalarla uğraşmakta ve bölgede yer alan krallıklar üzerindeki Asur kontrolünü kırmak için her fırsatta gizli antlaşmalar yapmakta idiler⁵.

1952 yılında Nimrud'da bulunan ve Asur kralı tarafından bölgeye görevlendirilmiş bir memura yazıldığı anlaşılan mektup, Kilikya'nın sözü edilen karışık durumuna ışık tutması açısından büyük önem taşımaktadır⁶. Söz konusu mektupta kral, üst düzey bir Asur ileri gelenine o zamana kadar düşmanca tavır sergileyen Muşki kralı Mita'nın Asur'a yaklaşmak amacıyla adımlar attığını bildirir. Mektuptan anlaşıldığı kadarıyla III. Tiglatpileser'in hükümdarlığında Asur'un sadık bir tebaası olan Que'li Urik (Urikki), Urartu'ya bir elçilik üstlenmiş ve bu görev Mita tarafından kabul edilerek Asur makamlarına ulaştırılmıştır. Durumu memnuniyetle karşılayan Asur kralının, dostluk ilişkilerinin daha fazla geliştirilmesi için bir dizi emir ve tavsiyelerde bulunmuş olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bu diplomatik

³ Erzen 1940, 46, 63; Jones 1971, 195; Hild-Hellenkemper 1990, 30. Hilakku'nun yeri konusundaki tartışma ve yorumlar için bkz. Zoroğlu 1994a, 301-306.

⁴ Zoroğlu 1994b, 441; Casabonne 1999a, 70.

⁵ Bing 1987, 63.

⁶ ND. 2759/XXXIX numaralı mektubun transkripsiyon ve tercümesi için bkz. Saggs 1958, 182-184; Postgate 1973, 22-25.

atağın gereği olarak bir Asur elçisi, Muški sarayında görevlendirilmiş ve Muški'den Asur kralına elçi gelmesine izin verilmiştir⁷. Muški kralı Mita'nın Urartu kralına diplomatik ziyaret yapmak amacıyla olan on dört Que sakini alıkoyarak, Asur yetkililerine teslim etmesi de Mezopotamya ve Anadolu arasındaki karmaşık ilişkileri bütün açıklığıyla gözler önüne sermektedir.

Asur-Muški ve Asur-Urartu mücadelelerinin arkasında, bölgenin stratejik ve sosyo-ekonomik durumuyla ilgili stratejiler yatmalıydı. Zira Kilikya Ovası, Asurluların güneydoğudaki iletişimi açısından, kilit konumda bir bağlantı noktası olup Muşkilerin ve Urartuların faaliyetlerine karşı denge unsuru oluşturuyordu.

Öte yandan II. Sargon, Tabal (Kapadokya) ve Muški ile olan sorunlarını askerî ve diplomatik yollardan çözdükten sonra, M.Ö. 705 yılında Tabal Ülkesi'nde Kimmerler ile yaptığı bir savaş sırasında ölmüştür. Yeni Asur Devleti'nin en büyük krallarından birisi olan II. Sargon'un ölümünün Asur hâkimiyetinde bir gerilemeye yol açtığı ve bunun sonucunda Kilikya'da isyanların çıktığı anlaşılmaktadır. İlk büyük çaplı isyanın II. Sargon'un ölümünden sonra gerçekleşmiş olması, her zaman olduğu gibi bölgedeki yerel otoritelerin durumdan faydalanmak istediği şeklinde de yorumlanabilir.

Kilikya isyanları, Sargonidler Devri Asur krallarının Anadolu politikalarıyla da yakından ilgili olmalıdır. Çünkü bu dönem kralları, pasif durumda oldukları ve maden zenginliklerini Asur'a vergi olarak sundukları sürece, Anadolu devletlerini öncelikli politikalarının dışında bırakmışlar, ikincil bir konuma itmişlerdir. Bu bağlamda Asur tahtına çıkan Sanherip de ülkesine devamlı ve güvenilir sınırlar çizmeye çalışmış, bunun için yıllık düzenli sefer politikasına son vermiştir. Yirmi dört yıllık hâkimiyeti süresince –ikisi komutanları tarafından olmak üzere- toplam sekiz Anadolu seferi yapmış olması, bu politikanın somut örneğini oluşturmaktadır. Adı geçen Asur kralı, Anadolu yerine doğu Akdeniz sahil ticareti nedeniyle Fenike, Suriye, Filistin ile Mısır cephelerine ağırlık vermiştir⁸. Öyle anlaşılıyor ki Kilikya'ya yapılan seferlerinin azalması, bölgeye yönelik Asur baskısının etkisini yitirmesi sonucunu doğurmuştur. Bölge üzerinde uzun vadeli plânları olan Urartular ile Phryglerin yerel güçleri kısıktılmaları da eklenince, Kilikya'da Asur yönetimine karşı büyük çaplı isyanlar meydana gelmiştir.

---

⁷ Saggs 1958, 202.

⁸ Grayson 1987, 134.

Azitawadda İsyanı ve Yerel Güçler

Bölge tarihi açısından önemli sonuçlar doğuran isyanlardan ilki, Kilikya'nın siyasi bağımsızlığını yeniden tesis etmeye karar veren Azitawadda tarafından çıkartılmıştır. Bu kralın Karatepe Kalesinin kuzey kapısındaki Luwice-Fenikece çift dilli yazıtta Azitawadda şunları kaydetmektedir:

“Ben Fırtına Tanrısı'nın (Tarhunza, Ba'al) hizmetçisi, Danunalar⁹ kralı Awarikku'nun desteklediği Azitawadda'yım. Fırtına Tanrısı, beni Danunalara baba ve anne yaptı. Danunalılara yaşam verdim. Adana Ovası topraklarını güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar genişlettim. Benim günlerimde Danunalılar iyi şeylere hep bol miktarda sahip oldular. Ve ben Pahara¹⁰'nın zahire depolarını doldurdum. Fırtına Tanrısı sayesinde atların, kalkanların ve orduların sayısını artırdım. Kibirli olanı (?) kırdım ve ülkede var olan kötülükleri söküp attım. Efendimin evini iyilik içerisinde inşa ettim; efendimin ailesi için iyi olan tüm şeyleri yaptım. Onların atalarının tahtında oturmalarını sağladım. Tüm krallarla barış tesis ettim. Adaletim, hikmet sahibi olmam ve iyiliğim yüzünden her kral beni kendi babası yerine koydu. Muska (MPŠ) evine hizmet etmeyen kötü insanların ve çapulcuların bulunduğu tüm sınır toprakları üzerinde güçlü duvarlar yaptım ve ben Azitawadda, onları ayaklarımın altına aldım. Danunalılar barış içinde yaşayabilsinler diye, ben o yerlerde kaleler yaptım. Güneşin battığı yerlerde benden önceki kralların alamadıkları güçlü kaleleri (toprakları) fethettim. Onlara darbeler indirdim. Onları aşağı indirerek topraklarımın doğu tarafına yerleştirdim. Danunalıları (da) oralara (boşalan yerlere) yerleştirdim. Saltanatım sırasında Fırtına Tanrısı sayesinde Danuna topraklarını batıda ve doğuda, daha önceleri insanların gitmekten korktukları, yollarından geçmeye çekindikleri yerlerde bile genişlettim; böylece benim günlerimde kadınlar bile ellerinde kirmanlarıyla oralarda yürüyebilirler. Benim günlerimde bolluk ve bereket, iyi yaşam, barış içinde yerleşmiş bir Danuna ve Adana Ovası vardı. Ben bu müstahkem kenti kurdum ve ona Azatiwataya adını verdim...”¹¹.

⁹ Danuna adına ilk olarak İ.Ö. XIV. yüzyıla ait bir Amarna mektubunda (EA 151) rastlanılmıştır (Laroche 1958, 268; Freu 2001, 27). Danuna'nın geçtiği diğer Hitit ve Mısır belgeleriyle Grek efsaneleri için bkz. Cavaignac 1950, 93; Ünal 2000, 21-22.

¹⁰ Asur kralı III. Salmanassar'ın İ.Ö. 837 yılı seferinde Que kralı Kate'nin yakılıp yıkılan şehirlerinden birisi olarak söz edilen Pahri'ye eşitlenmiştir (Houwink ten Cate 1961, 20 dn. 6; Ünal 2000, 31). Pahri için ise M. Forlanini, Kastabala (Bodrum Kalesi)'yi önermiş (Forlanini 2001, 557-560), O. Casabonne, Pagrum-Düziçi'ne lokalize etmiştir (Borgia-Casabonne-Egetmeyer 2002, 187).

¹¹ Ünal 2006, 73. Karatepe yazıtlarının transkripsiyon ve tercümesi için bkz. Çambel 1999, 50 vd.

Azitawadda, Arami kökenli olmasına rağmen, hanedanını eski Danuna geleneğine bağlamakta ve kendisine “Danunalıların Kralı” demektedir. Azitawadda’nın tabii olduğu beyi Awarikus’un, Asur kralı III. Tiglatpileser’in yıllıklarında kendisine sürekli haraç öder şekilde gösterilen Que kralı Urikki olduğu kabul edilir. Awarikus/Urikki adı, Karatepe dışında Hasanbeyli¹² ve Cebelres Dağı¹³ Aramice yazıtlarında da WRK olarak geçiyor¹⁴. Ayrıca Çineköy yazıtının, Urikki’ye ait olduğu düşünülmektedir¹⁵. O halde anılan yüzyılda Que’nin kendi içinde politik bir birlik bulunmadığından ülke, birçok yerel beylikten oluşuyordu. Bunlardan birisi de Karatepe harabelerinin keşfiyle ortaya çıkan Azatiwataya Krallığı idi. Ancak Azitawadda, bağımsız bir kral olmayıp, Que kralı Urikki’nin hizmetinde bir derebeyi olmalıydı¹⁶.

Zincirli kökenli Kilamuwa yazıtından Danunalıların İ.Ö. IX. yüzyılın sonlarında Sam’al Bölgesi’ni –kısa bir süre de olsa- idare ettikleri anlaşılmaktadır¹⁷. Bu durum, Danunalıların bölgede önemli bir güç oluşturdukları yönünde fikir vermektedir. Onların güçlerine güvenerek Asur etkisinin azaldığı bu dönemlerde vergi vermeye karşı geldikleri görülür. II. Sargon’un ölümünden sonra Kilikya’ya siyasî bağımsızlığını yeniden kazandırmak amacını taşıyan Azitawadda isyanı da bu çerçevede değerlendirilmelidir.

Azitawadda’nın isyandan önce yaptığı uzun süreli hazırlıklar, isyanın boyutu ve amaçları konusunda önemli ipuçları oluşturmaktadır. Vergi vermeyi reddeden Azitawadda, bu durumun Asurlular açısından bir isyan demek olduğunu ve başarısızlık durumunda çok ağır bedel ödeneceğini biliyordu. Bu bağlamda, Kilikya’yı beklenen saldırıya karşı savunmak için yapılan hazırlıklar çerçevesinde Karatepe ve Domuztepe’deki kaleler Asurlulardan alınmıştır. Azitawadda’nın talimatıyla birer muhkem mevki yapılan bu tepeler, yeniden stratejik ve askerî fonksiyonlarına uygun hale getirilmişlerdir¹⁸. İ.Ö. 705’ten önce Karatepe ve Domuztepe’deki surlar,

¹² Lemaire 1983, 9-19; Lipinski 1985, 82-83.

¹³ Mosca-Russel 1987, 1-28.

¹⁴ Ünal 2006, 72.

¹⁵ İpek-Tosun-Tekoğlu 1999, 178; Tekoğlu-Lemaire 2000, 1003.

¹⁶ Gurney 2001, 46. Demir çağında Asur kontrolündeki Kilikya’da, aynı dönemde Kapadokya’da uygulanan sisteme benzeyen politik bir organizasyon görülmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla burada hem yerel bir güç ve hem de politik bir hiyerarşi vardı. Söz konusu yerel siyasi teşkilatlanma, Yeni Asur kralıyla ast-üst ilişkisi içerisinde olan ve büyük kralın hizmetinde bulunan yerel krallara dayanmakta idi. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Casabonne 1999b, 61.

¹⁷ Alkım 1965, 41.

¹⁸ Bing 1987, 93.

Asurluların Kilikya'daki gücünün bir üssü olduğu kadar, batıdan gelecek bir saldırı karşısında Bahçe Geçidi'ni kontrol etme işlevi görüyordu. Azitawadda tarafından inşa edilen yeni kaleler, Kilikya Ovası'nı Bahçe Geçidi vasıtasıyla Kilikya'ya sızacak saldırılara karşı savunmak için doğal bir doğu istihkâmı olarak hizmet etmekte idi. Buralar, Amanos Dağları'nın doğu tarafındaki bir gücün ileri cephe karakolu olmak yerine artık Kilikya kaleleri idi¹⁹.

Bütün bu gelişmelerde Karatepe-Aslantaş'ın stratejik ve jeopolitik konumuyla sosyo-ekonomik durumunun da önemli pay sahibi olması gerekir. Gerçekten de burası, Ceyhan Nehri tarafından doğal bir korumaya sahip olup, kuzeyden gelecek olası hareketleri çok uzaklara kadar gözetleyebilecek bir konumdaydı. Kara ve su yollarını denetim altında tuttuğu gibi, bu denetim karşılığında önemli ölçüde geçiş ücreti ve vergi sağlıyor olmalıydı. Ayrıca sedir ağaçları Akdeniz sahillerindeki gemi yapımcıları ve Fenikeli tacir için büyük önem taşıyordu²⁰.

Karatepe yazıtlarından anlaşıldığına göre Asur'a vergi vermeye karşı gelen Azitawadda, kendisini Kilikya'nın emniyetini sağlayacak, mevcut korkuları giderecek ve Kilikya halkının içerisindeki çeşitli grupları birleştirecek kadar güçlü hissediyordu. Bunun için halkın kendisine ve karşılıklı olarak birbirine güvenmesini sağlamaya yönelik propaganda çalışmalarına girişti. Azitawadda, Asur'a karşı girişeceği mücadelede Luwilerden, Fenikelilerden ve Greklerden geniş çaplı bir halk desteği aradığı gibi, olasılıkla Kilikya Ovası'nın kuzeyindeki dağlık bölgelerde hâkimiyet süren çok sayıda yerel Hilakku halkını da yanına almaya çalışmıştır²¹. Zira Azitawadda, sözü edilen yazıtlarda Karatepe'nin hemen kuzeyindeki Toroslar'da yaşayan "Kanun tanımayan insanlar"dan söz etmektedir. Yine İ.Ö. IX. ve VII. yüzyıllar arasında III. Salmanassar, II. Sargon, Sanherip, Asarhaddon ve Asurbanipal gibi Asur krallarının Que'ye yönelik faaliyetleri sırasında "şaddua (dağ sakinleri)" ya da "Hilakku adamları" adını verdikleri bir kavimle savaştıkları anlaşılmaktadır. Karatepe yazıtlarında sözü edilen kavim, çok büyük olasılıkla Asur kaynaklarındaki "Hilakku'lu insanlar" olmalı idi²². Toroslar'ın bu bölgesinde yaşayan halk, arazinin elverişsizliği yüzünden zaman zaman Adana Ovası'na akınlar düzenlemiş, sonra da dağlık yapısından dolayı savunması kolay olan ülkelerine çekilmişlerdir. Ayrıca yaşadıkları bu hayat tarzı, onların özel ve bağımsız bir karaktere sahip

¹⁹ Bing 1987, 94.

²⁰ Çambel 1999, 8; Çambel-Özyar 2002, 9.

²¹ Bing 1987, 90.

²² Alkım 1959, 66.

olmalarını sağlamıştır. Bütün bu özelliklerinden dolayı Hilakku kavmiyle barış yapılması, Azitawadda açısından son derece önemli idi.

Azitawadda'nın asıl amacı, Kilikya'daki her türlü sosyal, siyasal ve ekonomik grupların emniyet ve refahının kendisinin yönetiminde olduğu bilincini aşılmasıdır. Fakat bununla birlikte Kilikya üzerindeki liderliğine meşruiyet kazandırmayı da amaçlamış olmalıdır. Bu sebepten dolayıdır ki Kilikya'da Asur hâkimiyetini çağrıştıracak olan Que'yi kullanmaktan şiddetle kaçınmış olabilir. Bunun yerine, birliği sağlamak amacıyla Adana Ovası'nın tüm sakinleri için, kökleri İ.Ö. XIV. yüzyıla kadar uzanan "Danuna" adını kullanmayı tercih ettiği anlaşılmaktadır²³. Kilikya sakinleri arasındaki siyasal ve sosyo-kültürel birliği göstermek için mükemmel bir seçim olan bu isim, Azitawadda'nın politik ve idarî dehasının açık göstergesi olarak kabul edilmelidir.

Yine Karatepe yazıtlarından anlaşılıyor ki Azitawadda, gücünü meşru hale getirmek ve eski Que Krallığı'nın sakinlerinin desteğini sağlamak için ovadaki yollarda huzurlu, emniyetli ve hür şekilde hareket etme olanağını vurgulayarak, ekonomik açıdan tüccarların dikkatlerini çekmiştir. Bunun ilk somut göstergesi olarak da ülke ekonomisinin yıkıcı unsurlarından birisi olan soyguncu çetelere karşı harekete geçtiği anlaşılmaktadır. Azitawadda'nın bütün bu girişimlerinin sonucunda fakirler, onun cömertliğine borçlu oldukları bir nimet ve bolluk görmüşler, rahat evlere kavuşmuşlardır. Kısaca Azitawadda, Kilikya'yı zengin duruma getirerek yazıtlardaki ifadesiyle "buranın hem annesi ve hem de babası" olmuştur. Nihayet kendisine "Mopsos evi"nin koruyucusu ve savunucusu unvanı verdiği görülmektedir. Bu şekilde kendisini Mopsos figürü ile ilişkilendirerek o dönemde Kilikya Ovası'nın sakinleri olan Luwilerin ve Greklerin kahramanca, sihirli ve fiziksel özellikler atfettikleri Mopsos karakterinin bu özelliklerine sahip olmayı hedeflemiş olmalıdır²⁴. Urikki'nin himayesinde olan Azitawadda'nın Mopsos hanedanlığına hizmet edeceğini garanti etmesiyle bu efsanevi kişilik, Kilikya'da tarihi bir kimlik kazanmış oldu²⁵. Ayrıca Aspendos'taki bazı sikkeler üzerinde yer alan Estwendes adıyla ilişkisi üzerinde durulan Azitawadda, İ.Ö. 705-696 yılları arasında Asur yönetimine karşı ayaklanma halindeyken ölmüştür.

²³ Bing 1987, 91.

²⁴ Bing 1987, 92. Yunan mitolojisinde bir kâhin olarak bilinen Mopsos'un batıdan doğuya geçerek Pamphylia ve Kilikya'da şehirler kurması ve kurduğu şehirler konusunda bkz. Bean 1997, 3 vd.; Freely 2002, 170; Casabonne 2007, 57.

²⁵ Özyar 2005, 26.

Kirua İsyanı ve Que Yolu (GİRRU^{mat}QUE)

Sanherip (İ.Ö. 705-681), Kirua İsyanı ve Kilikya'daki Grek kolonileşmesinin de etkisiyle hakimiyetinin dokuzuncu yılında düzenlediği seferi analarında (Kol. IV str. 62-87) şu ifadelerle anlatmaktadır:

“Kirua, Illubru’un yöneticisi, bana tabi olan bir köle, onun terk ettiği, Hilakku’nun adamlarının isyan etmesine sebep olmuş ve savaşmaya hazırlanmıştır. İngirra ve Tarzi’de ikamet eden adamlar, onun yardımına gelmişler ve trafiği durdurarak Que Yolu’nu zapt etmişlerdir. Okçuları, kalkanlı ve mızraklı adamları; iki tekerlekli savaş arabalarını, atları, kraliyet evimi onlara karşı gönderdim. Onun yardımına gelen adamlar, zorlu bir dağın ortasında Hilakku adamlarının yenilmesine sebep oldular. İngirra ve Tarzi’yi aldılar ve yağmaladıkları şeyleri götürdüler. Birini kuşattılar ve Illubru’da onun kalesine saldırdılar ve onun kaçmasına engel oldular. Kuşatma tertibatları ve ‘büyük duvar kanatlarının’ (bazı kuşatma tertibatları) saldırısıyla akabinde geldiklerinden hızlı bir şekilde geçerek (?) (ve) piyadelerin saldırısıyla (idareyi) devirmeyi başardılar ve şehri aldılar. Yönetici Kirua’yı, şehirlerinin ganimetleriyle birlikte yardıma gelen Hilakku halkıyla eşekleri, sığırları ve davarlarıyla Ninova’ya huzuruma getirdiler. Kirua’nın derisini yüzdürdüm. Illubru’yu yeniden restore ettim”²⁶.

Metinde geçen şehirlerin lokalizelerinden isyanın boyutu ve kapsamı konusunda bir fikir sahibi olmak mümkündür. Öyle ki Illubru’lu Kirua’nın bu isyanına, Que ile birlikte Tarzi (Tarsus) ve İngirra şehirleri de katılmışlardı. Illubru, Hitit metinlerindeki Ellibra-Allupratu ile eşitlenmekte²⁷ ve Tarsus’un kuzeybatısındaki Lampron-Namrun yani bugünkü Çamlıyayla’ya yerleştirilmektedir²⁸. İngirra için ise genellikle Mersin’in üç km doğusunda yer alan Anchiale (Zephyrium) öneriliyor²⁹. Bu tespitlerden hareketle, bütün bölgenin Asur’a başkaldırmış olduğu sonucuna ulaşılabilir.

Öyle anlaşılıyor ki Sanherip, dokuzuncu hâkimiyet yılında (İ.Ö. 696) iyi teçhizatlı büyük bir orduyla isyancılar üzerine sefere çıkmak zorunda kalmıştır. Kirua’yı yenen ve cezalandıran Asur kralı, İngirra ve Tarzi ile

²⁶ Luckenbill 1968, II, 286-289; Alkım 1965, 17.

²⁷ Garstang-Gurney 1959, 73; Trémouille 2001, 61 dn. 28. Ayrıca Hititler dönemine ait Ulmi-Teşup Antlaşması’nda (KBo IV 10) da geçen Ellibra-Alluprata’nın geçtiği diğer çivi yazılı metinler için bkz. del Monte-Tischler 1978, 11.

²⁸ Houwink ten Cate 1961, 25; Desideri-Jasink 1990, 126 dn. 54; Borgia-Casabonne-Egetmeyer 2002, 191-192.

²⁹ Forrer 1920, 79; Desideri-Jasink 1990, 126 dn. 54. İngirra, farklı olarak M. Forlanini tarafından Soloi-Pompeopolis (Viranşehir)’e eşitlenmiş (Forlanini 2001, 563), O. Casabonne, Mersin yakınlarında Yümüktepe’yi önermiştir (Borgia-Casabonne-Egetmeyer 2002, 190).

birlikte, Illubru'yu da yeniden restore etmiştir³⁰. Kirua'dan yana olan Tarzi'nin Asurlularca ele geçirilip yağmalanması, isyanın Kilikya'nın doğu yarısındaki kıyı bölgelerine kadar yayıldığını da göstermektedir³¹. Öte yandan Sanherip'in isyan sonucunda Ninova'da huzuruna getirilen Kirua'yı cezalandırma şekli, isyanın Asur çıkarlarına verdiği zararın boyutu konusunda fikir vermesi yanında, bölgedeki diğer başkaldırıları için de bir gözdağı olarak değerlendirilebilir. Zira Asur-Tabal ulaşımında önemli bir bağlantı noktası olan Til-garimmu (Gürün) kralı Hidi de muhtemelen aynı zamanda isyan etmişti³².

İ.Ö. 696 isyanı, Kilikya Kapıları'nın kontrolündeki zorluğu bir kez daha göstermiştir ki bu da isyanın Asur üzerindeki ekonomik etkisiyle açıklanabilir. Öyleyse Sanherip tarafından Illubru'nun Asur Devleti'nin bir ileri karakolu olarak yeniden kuruluşu, söz konusu devletin Kilikya Kapıları'nın kontrolünü elinde tutma gayretlerinin bir sonucu olmalıdır. Sanherip'in Tabal'e hiç sefer yapmamış olduğu gerçeği de dikkate alındığında, isyancılara karşı savaşın Amanoslar'da yapılmış olması gerekir³³. Bu yönüyle Kirua isyanı, Amanosların Asur için askerî ve stratejik önemini bir defa daha gözler önüne sermiştir³⁴. Çünkü Arslanlı Bel (Pylae Amanicae)'den geçen Que Yolu³⁵, o zamanlar Asur'a ait olan Sam'al'den, Que'ye giden rotaya geçit vermesi açısından Asur için stratejik bir önem taşıyordu.

Que Yolu, Kilikya'da bir ana güzergâh olmanın dışında, Kilikya Kapıları ve Silifke'ye kadar olan sahada, birçok tali bağlantıya da sahipti. Asurluları Toros madenlerine ulaştıran tek yol olması yanında; Anadolu, Asur ve Babylonia ve Suriye bağlayan en önemli ticaret yolu olma özelliğine sahip bu rotanın isyancıların denetimine geçmesi, Asur'a çok gereksinim duyduğu maden akışını engellemiştir³⁶. Özellikle demir madeni akışındaki azalma, bütün gücünü ordusundan alan Asur'a büyük bir darbe olmuştur. Sözü edilen tali yolları da kontrollerine geçiren isyancılar, ticaretlerini Akdeniz'e kaydırmaya çalışmışlardır³⁷. İsyanın başarıya ulaşması, nihaî hedefi Akdeniz ticaretini elde tutmak olan Asur çıkarlarına telafisi güç bir darbe indirebilirdi. Bu yüzden Sanherip'in isyanın uzun sürmesinden

³⁰ Bing 1987, 102; Lemaire 1991, 274; Dalley 1999, 75 vd.

³¹ King 1910, 329.

³² Olmstead 1923, 289.

³³ Bing 1987, 100.

³⁴ Eski Ön Asya tarihine dair kaynaklarda Amanos dağları ve önemi konusunda detaylı bilgi için bkz. Alkım 1960, 355 vd.; Alkım 1965, 6 vd.

³⁵ Alkım 1960, 368; Alkım 1965, 18.

³⁶ King 1910, 330; Olmstead 1923, 288.

³⁷ Bing 1987, 98; Desideri-Jasink 1990, 127.

duyduğu endişenin kaynağı, askerî ve politik olduğundan daha fazla ekonomik olmuştur. Aslında Asurlular, karayolu iletişimleri tehdit edilmediği sürece uzak eyaletlerdeki önemli bölgeler üzerinde daha çok sözde bir kontrolle yetiniyorlardı. Ancak Kirua İsyanı, böyle bir politikanın eksik yönlerini ortaya koymuş, bölgenin Asur için ticarî önemini bir kez daha gözler önüne sermiştir.

Kirua'nın isyanı Kilikya'da bölgesel bir gücün kurulmak istendiğini ve yerel güçlerin etkinliğini göstermesi açısından da büyük önem taşımaktadır³⁸. Gerçekten de bölgede yapılan filolojik inceleme ve analizler, yerel güçlerle daha büyük güçler arasındaki politik ilişkiler konusunda önemli sonuçlar ortaya koymuşlardır. Bu bağlamda İ.Ö. VIII. yüzyılda Que ve Sam'al'a komşu devletlerde kullanılan diller karşılaştırıldığında ortaya çıkan farklılıklar, aynı zamanda politik ayrılıkları da yansıtırlar³⁹. Bölgedeki yazıtların Luwice, Fenikece ve Aramice'nin değişik lehçelerinde olması ve geniş yayılım sahaları, etnik durum hakkında önemli ipuçları oluştururlar. Burada İ.Ö. VII. yüzyıldan itibaren Aramice'nin yaygınlığı Asur, Yeni Babil ve Pers imparatorluklarının politik ve kültürel etkisini göstermektedir. Ayrıca yerel bir konuşma dili olmasa bile Fenikece, Que Krallığı'nda bir yüzyıldan fazla yazı dili olarak kalmıştır. Sam'al kralı Kilamuwa ise Que Krallığı'nın egemenliğine gireceği yere, yerel Aramice'yi resmi dil yaparak kültürel bağımsızlık elde etmeyi tercih etmiştir⁴⁰.

İ.Ö. 696'da isyancılara karşı düzenlenen Asur seferinin Kilikya için verilmiş olan Asur-Grek mücadelesi ve bölgedeki kolonileşme hareketleriyle de yakından ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Her ne kadar Sanherip'in analleri, Yunanlıların Kirua ile birleşmelerine yer vermemişse de kralın Kilikya seferini konu edinen Grek kaynakları, Asur-Grek mücadelelerine geniş yer ayırdıklarına göre Grekler, bütün güçleriyle Kirua'nın yanında yer almış olmalıydılar. Öyle ki Eusebios, *Chronica*'sında İ.Ö. 696 yılında Sanherip ile Grekler arasındaki çatışmadan söz eder⁴¹. Yine Alexander Polyhistor'a göre Sanherip, Yunanlıların Kilikya'yı istila ettiğini öğrenmiş ve savaşa hazırlanmıştır. Asur kralının, Yunanlılara saldırarak ordusunun ağır kayıplar vermesi pahasına onları kesin bir yenilgiye uğrattığı anlaşılmaktadır. Onun Babil'de olduğu gibi Tarsus şehrini de yeniden inşa ettirdiği ve şehrin adını Tharsis olarak değiştirdiği görülür⁴². Ayrıca Sanherip'in Ninova'daki

³⁸ Shaw 1990, 216; Lemaire 1991, 274.

³⁹ Lemaire 2001, 188.

⁴⁰ Lemaire 2001, 189.

⁴¹ Bing 1987, 96, 98.

⁴² Olmstead 1923, 289.

sarayında çalıştırılan Que ve Hilakku'lu insanlar içerisinde Greklerin önemli bir sayıyı oluşturmuş olmaları gerekir⁴³.

Gerçekten de Greklerin bölgeyle ilgili hesapları, Kirua İsyanı'nda Asurlulara karşı isyancıları desteklemeyi zorunlu kılıyordu. Çünkü isyanın başarıya ulaşması, onlara Kilikya kaynaklarına ulaşma şansı doğuracaktı. Demir ve gümüş, Asurlular gibi Greklerin de çok aradığı mallardı. Ayrıca demiri bir çeşit para olarak kullanmaya başladıkları için, Yunanistan'da devamlı bir kaynak bulununcaya kadar, bu madene mutlak surette ihtiyaç duyulmaktaydı⁴⁴. Yeraltı ve yerüstü zenginlikleri nedeniyle Greklerin Kilikya ile yakından ilgilenmeleri gayet doğaldı. Ancak maden sevkinin yapıldığı Que Yolu, bölgeyi onlar için daha da cazip hale getiriyordu. Bunun için Toros madenlerinin kontrolünü sağlayan Que Yolu, bölgedeki Asur-Grek mücadelesi için de belirleyici bir rol oynamış olmalıdır.

Sonuç olarak, İ.Ö. 705 yılında Que ve Hilakku'da başlayan isyanlar, Sanherip'in ilk on yılını harcamasına sebep olmuştur. Özellikle İ.Ö. 699-696 yılları arasında yoğunlaşan başkaldırıların son halkasını oluşturan Kirua İsyanı'nın bastırılmasıyla, Kilikya'da Asur egemenliği yeniden kurulabilmiştir. Bölgedeki Asur çıkarlarının garanti altına alındığı sefer sonunda Que Krallığı, yeniden bir Asur bölgesine dönüştürülmüş, ancak yerel iktidarlar korunmuştur.

Kilikya'nın politik yapısı ve yerel güçlerin bu politik teşkilatlanmadaki etkisini bütün açıklığıyla gözler önüne sermiş olan isyanlar, Asur'un Anadolu politikası için de belirleyici olmuştur. Öte yandan birbirinin devamı olduğu anlaşılan iki isyan da Kilikya'da bölgesel bir gücün kurulmak istendiğini ve yerel güçlerin etkinliğini göstermesi açısından büyük önem taşımaktadır. Zira bölgede yapılan filolojik inceleme ve analizler, yerel güçlerle daha büyük güçler arasındaki politik ilişkiler konusunda önemli sonuçlar ortaya koymuşlardır. Bölgedeki kolonileşme faaliyetleri konusunda ipuçları sunan isyanlar, Asur-Grek mücadelesinde Kilikya'nın doğal kaynaklarının oynadığı rolü de gözler önüne sermiştir.

Kaynakça

- Alkım 1959 U. B. Alkım, "Güneybatı-Antitoros Bölgesi'nde Eski Bir Yol Şebekesi", *Belleten*, XXIII/89-92, 1959, 59-77.
- Alkım 1960 U. B. Alkım, "Sam'al İle Asitawandawa Arasındaki Yol, Amanus Bölgesi'nin Tarihi Coğrafyasına Dair Araştırmalar", *Belleten*, XXIV/95, 1960, 349-399.

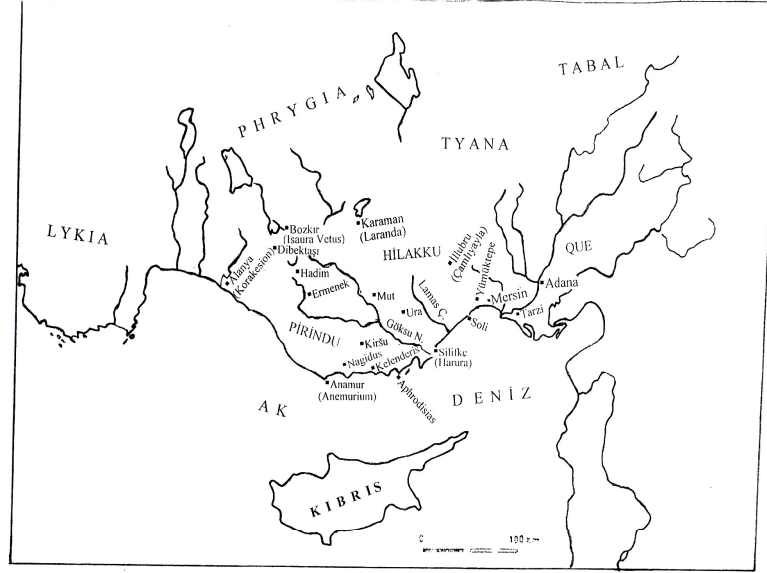
⁴³ King 1910, 331.

⁴⁴ Bing 1987, 120.

- Alkım 1965 U. B. Alkım, "The Road from Sam'al to Asitawandawa, Contributions to the Historical Geography of Amanus Region", *Anadolu Araş.* II/1-2, 1965, 1-45.
- Bean 1997 G. E. Bean, *Eskiçağda Güney Kıyıları*, Çev. İ. Delemen-S. Çokay, (1997).
- Borgia-Casabonne-
- Egetmeyer 2002 E. Borgia- O. Casabonne-M. Egetmeyer, "Notes Ciliciennes", *Anatolia Antiqua*, X, 2002, 177-195.
- Bing 1987 J. D. Bing, *A History of Cilicia During the Assyrian Period*, (1987).
- Casabonne 1999a O. Casabonne, "Notes Ciliciennes", *Anatolia Antiqua*, IX, 1999, 69-88.
- Casabonne 1999b O. Casabonne, "Local Powers and Persian Model In Achaemenid Cilicia: A Reassessment", *OLBA*, II/1, (Özel Sayı), 1999, 57-61.
- Casabonne 2007 O. Casabonne, "Kilikya, Bağımsızlıktan Makedon İşgaline", *Arkeoatlas*, 6, 2007, 54-61.
- Cavaignac 1950 E. Cavaignac, *Les Hittites* (1950).
- Çambel 1999 H. Çambel, *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions, Volume II, Karatepe-Aslantaş* (1999).
- Çambel-Özyar 2002 H. Çambel-A. Özyar, *Karatepe-Aslantaş, Azatiwataya Die Bildwerke* (2002).
- Dalley 1999 S. Dalley, "Sennacherib and Tarsus", *AnatS*, 49, 1999, 73-80.
- Desideri-Jasink 1990 P. Desideri- A. M. Jasink, *Cilicia. Dall'eta di Kizzuwatna alla Conquista Macedona* (1990).
- Erzen 1940 A. Erzen, *Kilikien bis zum Ende der Perserherrschaft* (1940).
- Forlanini 2001 M. Forlanini, "Quelques notes sur la géographie historique de la Cilicie", in: *É. Jean et al. (eds), La Cilicie: Espaces et Pouvoirs Locaux, Varia Anatolica XIII (Paris 2001)*, 553-564.
- Forrer 1920 E. Forrer, *Die Provinzeinteilung des Assyrischen Reiches* (1920).
- Freu 2001 J. Freu, "De l'indépendance à l'annexion: Le Kizuwatna et le Hatti aux XIVe et XVe siècle avant Notre ère", in: *É. Jean et al. (eds), La Cilicie: Espaces et Pouvoirs Locaux, Varia Anatolica XIII (Paris 2001)*, 13-36.
- Freely 2002 J. Freely, *Türkiye Uygurluklar Rehberi 4, Akdeniz Kıyıları*, Çev. T. Birkan-G Koca-A. Biçen (2002).
- Garstang-Gurney 1959 J. Garstang-O. R. Gurney, *The Geography of Hittite Empire* (1959).
- Goetze 1940 A. Goetze, *Kizuwatna and The Problem of Hittite Geography* (1940).
- Grayson 1987 A. K. Grayson, "Assyrian Expansion Into In the Sargonid Age (c. 744-650 B.C.)", *Rencontre Assyriologique Internationale (Uluslar arası Assirioloji Kongresi, 6-10/VII/1987, İstanbul)*, XXXIV, 1987, 131-135.
- Gurney 2001 O. R. Gurney, *Hititler*, çev. P. Arpaçay (2001).
- Hild-Hellenkemper 1990 F. Hild- H. Hellenkemper, *Kilikien und Isaurien, Tabula Imperii Byzantini, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften* (1990).
- Houwink ten Cate 1961 P. H. J. Houwink ten Cate, *The Louvain Population Gropus of Lycia and Cilicia Aspera During the Hellenistic Period* (1961)

- Jasink 1991 A. Jasink, "Hittite and Assyrian Routes to Cilicia", *Anatolia Antiqua*, I, 1991, 253-259.
- Jones 1971 A. H. M. Jones, *The Cities of The Eastern Roman Provinces*, Oxford.
- King 1910 L. W. King, "Sennaherib and Ionians", *JHS*, XXX, 1910, 327-335.
- Koşay 1968 H. Z. Koşay, "Kilikya Tarihi (Bibliyografya)", *Belleten*, XXXII, 1968, 297-299.
- Laroche 1958 E. Laroche, "Adana et Les Danouniens", *Syria*, 35, 1958, 263-275.
- Lemaire 1983 A. Lemaire, "L'inscription Phénicienne de Hassan-Beyli reconsidérée", *RSF*, 11, 1983, 9-19.
- Lemaire 1991 A. Lemaire, "Recherches De Topographie Historique sur Le Pays De Qué (IXe-VIIe siècle av. J. C.), *Anatolia Antiqua*, I, 1991, 265-275.
- Lemaire 2001 A. Lemaire, "Les Langues Du Royaume De Sam'al aux IXe-VIIe s. av. J. C et Leurs Relations avec Le Royaume de Qué", in: *É. Jean et al. (eds), La Cilicie: Espaces et Pouvoirs Locaux, Varia Anatolica XIII (Paris 2001)*, 185-193.
- Lipinski 1985 E. Lipinski, E., "Phoenicians in Anatolia and Assyria, 9th-6th Centuries B. C.", *OLP*, 16, 1985, 81-90.
- Luckenbill 1968 D. D. Luckenbill, *Ancient Records of Assyria and Babylonia*, I-II (1968).
- del Monte-Tischler 1978 G. F. del Monte- J. Tischler, *Die Orts und Gewässernamen der Hethitischen Texte Supplement, (Reportoire Geographie des Textes Cuneiformes-RGTC VI/2)*, (1978).
- Mosca-Russel 1987 P. G. Mosca- J. Russel, "A Phonician Inscription from Cebel Ires Dağı In Rough Cilicia", *EpigrAnat* 9, 1987, 1-28.
- Olmstead 1923 A. T. Olmstead, "The Assyrians in Asia Minor", *Anatolian Studies Presented to Sir W. M. Ramsay (Edited by. W. H. Buckler, W. M. Calder)*, 1923, 283-296.
- Özyar 2005 A. Özyar, "Geç Hitit Krallıkları", *Arkeoatlas*, 4, 2005, 10-14.
- Postgate 1973 J. N. Postgate, "Assyrian Texts and Fragments", *Iraq*, XXXV, 13-36.
- Saggs 1958 H. W. F., "The Nimrud Letters, 1952-Part IV", *Iraq* XX, 182-212.
- Sevin 1991 V. Sevin, *Yeni Asur Sanatı I Mimarlık* (1991).
- Shaw 1990 B. D. Shaw, "Bandit Highlands and Lowland Peace: The Mountains of Isauria-Cilicia", *JESHO*, XXXIII/II, 1990, 238-270.
- Trémouille 2001 M-C. Trémouille, "Kizzuwatna, tere de frontière", in: *É. Jean et al. (eds), La Cilicie: Espaces et Pouvoirs Locaux, Varia Anatolica XIII (Paris 2001)*, 57-78.
- Ünal 2000 A. Ünal, "Çukurova'nın Antik Devirde Taşdığı İsimler İle Fiziki ve Tarihi Coğrafyası", *Efsaneden Tarihe, Tarihten Bugüne Adana: Köprü Başı (E. Artun-M. Sabri Koz)* (2000).
- Ünal 2006 A. Ünal, "Hitit İmparatorluğu'nun Yıkılışından Bizans Dönemi'nin Sonuna Kadar Adana ve Çukurova Tarihi", *ÇÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15/3, (Arkeoloji Özel Sayısı), 2006, 67-102.
- Zoroğlu 1994a L. Zoroğlu, "Cilicia Tracheia in the Iron Age: the Khilakku Problem", *Anatolian Iron Ages 3 BIA Monography 16 (The Proceeding of the Third Anatolian Iron Ages Colloquium held at Van, 6-12 August 1990)*, 1994, 301-306.
- Zoroğlu 1994b L. Zoroğlu, "Kelenderis'in İlkçağ Tarihine Ait Notlar", *TürkTKB (5-9 Eylül 1990)*, XI/1, 1994, 437-448.

EK:

Demir Çağında Kilikya Bölgesi